

УДК 334.722(332.025.12)(477)

ПІДПРИЄМНИЦТВО В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Сараєва І.М., Носова Н.І.

Досліджено тенденції розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва України в умовах кризового стану вітчизняної економіки, проаналізовано результати їх діяльності та проблеми, що стримують подальший розвиток цього сектору. Запропоновано основні стратегічні напрямки державної політики регулювання та стимулювання бізнесу.

Вступ. У ситуації, коли економіка країни перебуває в стані довготривалої рецесії, фактор використання антикризового потенціалу підприємницького сектора країни, зокрема, малого й середнього бізнесу, у вирішенні соціально-економічних проблем держави (модернізації економіки, переведення її на інноваційний шлях розвитку, підвищення конкурентоздатності в умовах зростання глобальних і внутрішніх ризиків, абсорбування зростаючих надлишків робочої сили, вирівнювання регіональних диспропорцій, зняття соціальної напруженості) набуває першорядного значення.

Разом з тим, основне економічне протиріччя малого підприємництва полягає в тому, що поряд з об'єктивно високою соціально-економічною значущістю малі форми бізнесу характеризуються відносно низьким рівнем виживання і тому потребують формування умов найбільшого сприяння розвитку і всілякої комплексної підтримки держави.

Метою цієї роботи є дослідження стану та проблем розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) в Україні у вирішенні соціально-економічних проблем держави (формування конкурентного середовища, створення нових робочих місць тощо) в умовах нестабільності та невизначеності соціально-економічного середовища і формулювання стратегічних орієнтирів державної політики регулювання та стимулювання розвитку підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку малого та середнього бізнесу в Україні постійно знаходяться в сфері уваги вітчизняних науковців. Серед останніх публікацій, що висвітлюють цю тему, слід зазначити роботи таких вчених, як Я.В. Бережний, З.С. Варналій, Т.Г. Васильців та ін. [1], Н.Г. Георгіаді [2], А.А. Жигір [3], І.М. Кравець, С.А. Кравець [4] та інших. Сучасний стан розвитку сектора МСП досліджується в межах низки міжнародних проєктів, наприклад, проєкту USAID «Впевнений бізнес – заможна громада» [5]. Однак, сьогодні для розбудови більш адекватної державної політики в умовах трансформаційних перетворень в Україні, що швидко змінюються, існує потреба у комплексних дослідженнях розвитку вітчизняного бізнесу з урахуванням сучасних новітніх трендів розвитку країни.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності відбулося становлення МСП як основи підприємництва в Україні. За даними Державної статистичної служби України (ДССУ), у 2015 р. частка малих і середніх

підприємств у загальній чисельності підприємств України сягнула 99,9%, сектор МСП забезпечував 67,7% зайнятості, а частка сектору МСП в обсягах реалізованої продукції становила 59,3%, що в цілому відповідає загальноєвропейському рівню. Проте, частка МСП у ВВП майже в чотири рази менша, ніж в країнах ЄС, де вона відзначається на рівні 50-70%. Показники розвитку МСП у різних країнах світу можна побачити в таблиці 1.

Таблиця 1
Показники розвитку МСП в різних країнах світу, 2014 р. [6]

	Кількість МСП		Кількість зайнятих		Додаткова вартість	
	млн. од.	% від загальної к-ті нефін-х корп.-й	млн. од.	% від загальної к-ті нефін-х корп.-й	млрд. євро	% від загальної к-ті нефінансових корпорацій
ЄС28	22,31	99,8	89,98	66,9	3715	57,8
Туреччина	2,43	99,8	8,88	75,5	86	53,9
Молдова	0,04	97,6	0,23	58,6	1,4	47,1
США	18,82	99,8	50,00	52,4	3781	44,4
Японія	3,92	99,5	33,24	86,6	475	55,0
Бразилія	4,27	99,7	23,97	64,3	-	-
Росія*	1,84	-	11,85	-	879	-
Україна*	1,93**	99,97	6,9	78,2	141,3	-

Примітки: показники по Україні розраховано на підставі даних ДССУ [7]; «-» – дані не розраховуються. Останні доступні дані для ЄС28 і України – 2014 р.; США, Японії, Туреччини, Бразилії, Росії, Молдови – 2012 р.; * – замість показника «додаткова вартість» використовується показник «товарообіг», розрахунок показника «загальна кількість МСП» в Україні базується на усіх секторах, що виділяються НАСЕ (крім державних установ і банків); ** – з урахуванням фізичних осіб-підприємців відповідно визначенню ЄС.

Сьогодні вітчизняний бізнес змушений виживати в умовах глибокої системної соціально-економічної кризи, вплив якої негативно позначається на усіх його показниках. Так, впродовж 2013-2015 рр. відбулося зменшення кількості діючих підприємств: великих – на 236 од. (35,8%), середніх – на 3657 од. (19,4%), малих – на 45994 од. (12,3%), з них мікропідприємств – на 34242 од. (10,8%). Кількість зайнятих працівників за цей період зменшилась на 1373,4 тис. осіб. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), за даними ДССУ, у національній валюті зріс у середньому на 23%, але з урахуванням девальвації національної валюти спостерігалось зменшення цього показника в середньому на 59%. Продуктивність вітчизняного малого бізнесу (обсяг реалізованої продукції на одного зайнятого) майже вдвічі нижче продуктивності великих підприємств. Великі підприємства, частка яких складає лише 0,1% від загальної кількості, забезпечують 32,3% робочих місць і виробляють 40,6% всієї продукції (товарів, послуг) (Рис.1).

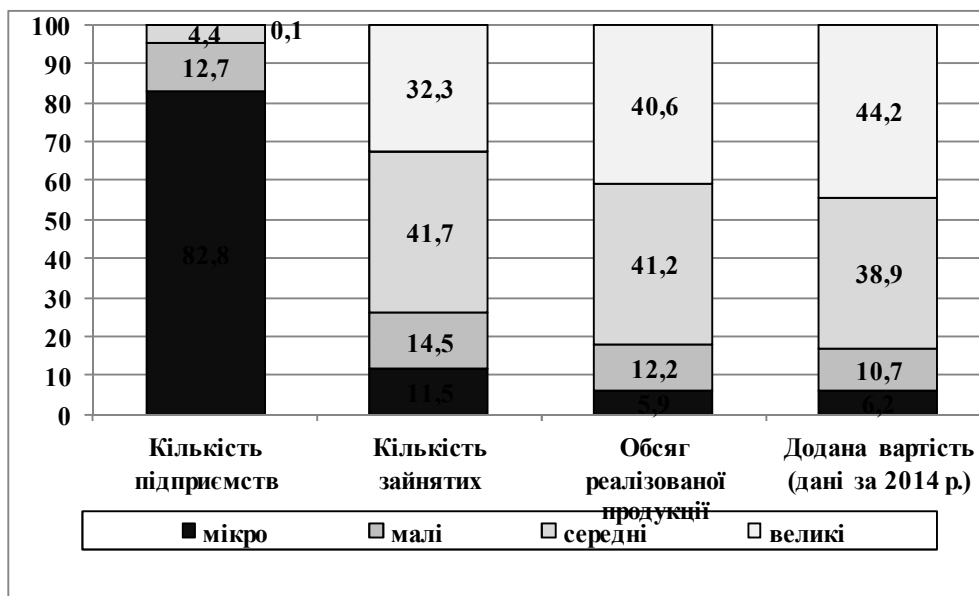

Рис. 1. Розподіл основних показників діяльності підприємств України, 2015 р.,% [7,8]

У секторальному вимірі переважна більшість суб'єктів МСП сконцентрована у секторі оптової та роздрібної торгівлі й операцій з нерухомістю: 36,5% від загальної кількості підприємств і 61% від загальної кількості фізичних осіб підприємців (ФОП). 12,5% підприємств і 6% ФОП припадає на промисловість, 13,5% і 2% відповідно – на агросектор, 8,8% і 5% – професійну та науково-технічну діяльність, 4,3% і 6% – сферу транспорту, 3,9% і 6% зайняті в ІТ-секторі (Рис. 2). Спостерігаються регіональні диспропорції в розвитку МСП в Україні: найбільша концентрація кількості МСП на 10 тис. населення зосереджувалась м. Києві, Одеській, Київській, Дніпропетровській, Харківській та Миколаївській областях. Майже, дві третини суб'єктів малого та середнього бізнесу, за результатами щорічного опитування USAID, працюють на локальних ринках (місцевому або регіональному), 35% – на загальноукраїнському ринку, 12% – на закордонних ринках: 5% підприємств представлені на ринку Європейського Союзу та 7% працюють на інших міжнародних ринках; 9% підприємств – експортери, а 8,1% займаються імпортом [9, с. 112].

Суттєво погіршився фінансовий стан сектору МСП: зменшився власний капітал, підвищились довгострокові зобов'язання й поточна кредиторська заборгованість (Рис.3). Рівень рентабельності підприємств всіх розмірів також падає. Так, лише на протязі 2014 року рентабельність усієї діяльності промислових підприємств складала по великих підприємствах – мінус 8,3%, по середніх – мінус 10,7%, по малих підприємствах – мінус 11,9%.

Тим часом, для суб'єктів МСП в Україні катастрофічно скорочуються як ендегенні, так й екзогенні фінансові ресурси для свого розвитку внаслідок

невиплати ПДВ, втрати коштів, що були розміщені на депозитах 80 збанкрутілих банків, зниження заощаджень населення (майже на 1 млрд. дол. США в 2014 р.), зменшення валютних грошових переказів, підвищення вартості життя, збільшення рівня бідності і різке зниження споживчого попиту. Усе це негативно впливає на темпи розвитку малих та середніх підприємств тому, що головним джерелом інвестицій (72,2%) [10] вітчизняних підприємств залишаються власні кошти.

Рис. 2. Топ-9 галузей для МСП-юридичних осіб та ФОП, % від зареєстрованих [7,8].

Рівень інноваційності вітчизняних МСП дуже низький, що підтверджується останніми місяцями України у рейтингу «Інноваційне Табло Євросоюзу» [11] за відповідними показниками.

Таким чином, сьогоденний стан вітчизняного підприємництва, хоч і свідчить про наявність досить високого його потенціалу, поки не дозволяє розглядати його як рушійну силу економічного розвитку й прискорювача інноваційного процесу. За оцінкою фахівців Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), «переважна більшість МСП – це мікропідприємці, що насилу виживають, працюючи в сегментах з низькою додатковою вартістю» [12, с. 18]. Економічна й політична нестабільність, кризовий стан виробничих галузей, підвищення рівня конкуренції на глобальних і внутрішніх ринках, відсутність внутрішніх стимулів для довгострокових інвестицій і розвитку технологій в умовах інфляції, попитові та валютні обмеження, нерівноправні умови доступу до кредитних й інвестиційних ресурсів, криміналізація економіки – основні фактори, що негативно впливають на розвиток малого підприємництва в Україні.

Нову українську державну політику відносно розвитку підприємництва пропонується будувати на підставі певної неоліберальної моделі, що припускає максимальне звільнення від державного втручання, як у процеси регулювання, так і в процеси формування й фінансування інфраструктури підтримки бізнесу. Внаслідок цього, державна система підтримки розвитку малого підприємництва, яка формувалася в Україні на протязі майже 13 років, фактично деінституціоналізована. У 2014-2016 рр. урядом не виконуються закони України «Про Національну програму сприяння розвитку підприємництва в Україні»; «Про розвиток і державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»; ряд постанов Кабінету міністрів України, що стосуються надання кредитно-гарантійної підтримки малого бізнесу, не розробляються й не фінансуються програми мікрокредитування бізнесу й підтримки інноваційного бізнесу, не фінансуються дослідження стану розвитку підприємництва на національному і регіональному рівнях, у секторальному й галузевому вимірі й відповідні публікації щорічних звітів. Не існує інформації щодо функціонування мережі об'єктів інфраструктури підтримки МСП у регіонах, яку на протязі 1996-2013 рр. було створено як інституційну основу для реалізації державної політики у сфері розвитку та підтримки підприємництва.

Рис. 3. Деякі показники фінансового стану підприємств за розмірами [7]

Станом на 1.01.2014 р вона складалася з 480 бізнес-центрів, 79 бізнес-інкубаторів, 50 технопарків, 538 лізингових центрів, 4148 небанківських фінансово-кредитних установ, 226 фондів підтримки підприємництва (включаючи 23 фонди, що були створені за участю Українського фонду підтримки підприємництва), 3034 інвестиційних та інноваційних фондів і компаній та 4238 інформаційно-консультативні установ. Така ситуація склалася через брак і не системність фінансування, а також непослідовність державної політики у сфері підтримки підприємництва [15].

«Основну проблему для України представляє практична реалізація реформ. Навіть до кризи державні ініціативи рідко здійснювалися на практиці через відсутність відповідних механізмів і фінансування (наприклад, прийнятий в 2012 році закон про підтримку МСП). Через бюджетні обмеження, обумовлені рецесією в 2014 й 2015 роках, державні відрахування на розвиток МСП впали практично до нульової позначки»[12, с. 337].

Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємства, яка створювалась як один з головних державних інститутів підтримки розвитку підприємства, реорганізована у Державну регуляторну службу, яка має реалізовувати лише державну регуляторну політику. Вона втратила функції підтримки підприємницької діяльності, які в січні 2015 року були передані Міністерству економічного розвитку й торгівлі. Однак, стратегічним плануванням, розробкою антикризових програм розвитку й підтримки малого бізнесу, координацією регіональних програм, вивченням стану розвитку вітчизняного підприємництва та його основних проблем уряд фактично не займається і тому не має стратегічного бачення розвитку вітчизняного бізнесу. Бюджетна, податкова й кредитно-фінансова політики держави не збалансовані й не сприяють розвитку вітчизняного підприємництва, не розроблені антикризові програми, спрямовані на збереження існуючого підприємницького потенціалу й активізації внутрішнього промислового виробництва, імпортозаміщення, стимулювання створення нових виробництв з випуску конкурентоспроможної продукції й створення робочих місць, полегшення доступу підприємців до кредитних ресурсів, підвищення платоспроможного попиту тощо.

Оцінку ефективності державної політики розвитку підприємства в Україні передбачається проводити тільки за тими напрямками, які враховуються Світовим банком й Міжнародною фінансовою корпорацією під час складання рейтингу Doing Business, поставивши за стратегічну мету входження України у лідируючу двадцятку ([13] у 2018 р., а за деякими останніми документами Уряду – у лідируючу тридцятку [14]) країн світу за умовами ведення бізнесу. Однак, ця методологія, незважаючи на її безсумнівну корисність, не є повністю адекватною для оцінки умов ведення вітчизняного бізнесу, оскільки вона не враховує такі важливі для нього фактори, як: макроекономічну стабільність, рівень хабарництва й корупції, обсяг ринку, стан фінансової системи, доступність кредитів для суб'єктів господарської діяльності, безпеку підприємницької діяльності тощо. Економічна політика держави, зокрема її промислова політика не може зводитись тільки до дерегуляції та імплементації угоди про вільну торгівлю з ЄС.

Тому, не применшуючи важливість державної дерегуляції, зниження адміністративного тиску й полегшення умов ведення бізнесу, слід зазначити,

що всі ці заходи можуть бути тільки необхідними, але недостатніми умовами для подолання кризових явищ у секторі підприємництва України.

Висновки. Як відзначалося на парламентських слуханнях «Розвиток підприємництва в Україні та підтримка МСБ», «політика «невтручання» та ринкового фундаменталізму, «зтягування пасків» населенню, фіскальна консолідація, а також обмежувальна кредитно-грошова політика Національного банку України, очевидно, не виправдали себе» [5, с. 5]. Фактично у 2013–2016 рр. в сфері сприяння підприємницькій діяльності в Україні здійснюється низка реформ, що спрямована переважно на покращення міжнародних рейтингів країни, але не на забезпечення реальних процесів активізації підприємництва та відновлення національної економіки.

Політика дерегуляції, що проводиться на державному рівні є необхідною умовою для нормального функціонування МСП, особливо в масових його сегментах (оптова й роздрібна торгівля, надання послуг населенню, будівництво, сільське господарство й ін.), але без державного регулювання сфери забезпечення доступності фінансових послуг для МСП неможливо становлення підприємців-початківців (start-up), зростання інноваційного підприємництва й виходу його на нові зовнішні ринки, формування середнього класу, вирішення множини соціальних питань внаслідок скорочення кількості робочих місць. На жаль, слідом за експертами ОЕСР [12], змушені констатувати, що уряд сьогодні не має своєї чітко сформульованої позиції й конкретних програм для запуску й реалізації механізмів акумуляції коштів у підприємницькому секторі для відновлення економічного розвитку, крім іноземних запозичень. Напрямки вирішення проблем МСП у світлі нових глобальних викликів, не передбачаються навіть на концептуальному рівні, не кажучи вже про системно-стратегічний.

Для того, щоб зробити «якісний стрибок від монополізованої, олігархізованої, низькотехнологічної та низькопродуктивної економіки до відкритої економіки підприємницької ініціативи, ринкової конкуренції, генерації інвестиційних можливостей та випуску продукції з високою доданою вартістю» [17, с. 11], потрібно проводити цілісну державну політику щодо підтримки і розвитку МСП, розроблену як систему послідовних та взаємопов'язаних кроків з чітко визначеними завданнями, напрямками й очікуваними результатами, яка сьогодні в Україні практично відсутня.

Література

1. Бережний Я.В. Передумови та пріоритети реформування державної політики розвитку підприємництва в Україні / Я.В. Бережний, З.С. Варналій, Т.Г. Васильців та ін. – К. : НІСД, 2014. – 73 с.
2. Георгіаді Н.Г. Сучасний стан підприємницької активності в Україні / Н.Г. Георгіаді // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка". – 2016. – № 3 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4818>
3. Жигір А.А. Принципи та методологічні засади економічного розвитку підприємництва / А.А. Жигір // Агросвіт. – 2015. – № 20. – С.46-52.
4. Кравець І.М. Сучасний стан малого підприємництва в Україні : основні проблеми та шляхи їх вирішення / І.М. Кравець, С.А. Кравець // Економічні

науки. Вісник Хмельницького національного університету. – 2015. – № 2, Т. 2. – С. 179-185.

5. Мале і середнє підприємництво в Україні : стан розвитку та регіональні відмінності (2010-2014 роки). – К. : Проект USAID «Впевнений бізнес – заможна громада», Центр міжнародного приватного підприємництва, 2015. – 91 с.

6. Annual Report on European SMEs 2014 / 2015. SMEs start hiring again / SME Performance Review 2014/2015. Final Report, November 2015. – 166 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу : file:///C:/Users/bs/Downloads/annual-report_en.pdf

7. Діяльність суб'єктів господарювання, 2014. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К. : ТОВ «Видавництво «Консультант», 2015. – 435 с.

8. Україна у цифрах у 2015 році. Статистичний збірник / За ред. І.М.Жук. – К. : Державна служба статистики України, 2016. – 239 с.

9. Щорічна оцінка ділового клімату в Україні: 2015 рік. Аналітичний звіт. – К.: Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні» (USAID ЛЕВ), 2016. – 182 с.

10. Капітальні інвестиції у січні-червні 2016 року / Експрес-випуск Державної служби статистики України від 26.08.2016 № 364/0/03.4вн□16 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

11. European Innovation Scoreboard 2016 / European Union, 2016 . – 100 p. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ec.europa.eu/growth/industry/innovation/facts-figures/scoreboards/index_en.htm

12. Индекс экономической политики в сфере МСП : Страны восточного партнерства 2016. Оценка соответствия принципам европейского Акта о Малом Бизнесе, 411 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.oecd.org/globalrelations/SME_Policy_Index_Eastern_Partners_2016_Russian.pdf

13. Розпорядження КМУ «Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік» від 27 травня 2016 р. № 418-р // Урядовий кур'єр від 16.06.2016. – № 113 – С41-44.

14. Проект Постанови КМУ «Про затвердження Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=29c94bc5-77f2-44af-bbf4-5f13e382a3b2&title=ProektPostanoviKabinetuMinistrivUkrainiproZatverdzhenniaStrategiiRozvitkuMalogoISerednogoPidprimnitstvaVUkrainiNaPeriodDo2020-Roku>

15. Інституції підтримки підприємництва : концепція, особливості, діяльність. – Центр громадської експертизи; Представництво Фонду Ф. Науманна в Україні; Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні», 2016. – 176 с.

16. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Розвиток підприємництва в Україні та підтримка малого і середнього бізнесу»/Постанова Верховної Ради України № 1090-VIII від 13 квітня 2016 року, м. Київ // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2016. – № 22. – ст.454

17. Дорожня карта розвитку підприємництва в Україні : 2015–2016 роки. – К. : Центр громадської експертизи, Центр міжнародного приватного підприємництва, 2014. – 20 с.

Abstract

This article examines trends in the development of small and medium-sized businesses (SMEs) in Ukraine in conditions of a crisis state of the domestic economy, analyzed the results of their activities and problems, which hinder their further development.

It is shown that during the years of independence the formation of the SME sector as a basis for the Ukrainian entrepreneurship was held. The share of SMEs is 99.9 per cent of the total number of enterprises, provides almost 70 per cent of employment and produces nearly 60 per cent of all products, which is generally consistent with the Pan-European level. However, in recent years, major development indicators in this sector tend to decrease. At the same time the productivity of small businesses is significantly lower than the productivity of large enterprises.

The vast majority of SMEs is micro entrepreneurs who are struggling to survive, working in segments with low added value. The main factors that have a negative influence on the development of small and medium-sized businesses in Ukraine are: economic and political instability, crisis condition of manufacturing, increasing competition in global and domestic markets, lack of internal incentives for long-term investment and technology development under the conditions of high inflation, low demand and currency restrictions, poor access to credit and investment resources, the criminalization of the economy and others.

The article substantiates that for solving problems of SMEs it is necessary to develop a coherent public policies supporting the development of SMEs, as some system of consecutive and interconnected steps with clearly defined objectives, achievable programs and concrete results that is currently lacking. There are offered the main strategic directions of State policy regulating and stimulating business.